

OMEN BARIAZIOAN

Ricardo Etxepare
(IKER, UMR5478)

Abstract¹

The present work has as its aim to describe and account for the syntactic and semantic variation in the use of the hearsay evidential particle omen in Basque. The hypothesis I will advance is that evidentiality, and in particular hearsay evidentiality, is syntactically expressed by means of a constellation of syntactic structures. Two main hypotheses are discussed in the context of this paper: (i) on the one hand, Cinque's idea that (hearsay) evidentiality occupies a designated syntactic position in the Left Periphery of the clause, by means of a particular category we will call Evidential Head; (ii) on the other, the view that hearsay evidentiality is, or can be, a subspecies of epistemic modality. I will try to show that the dialectal variation in the syntactic expression of omen can be seen to instantiate those two possibilities, and that furthermore, a third one must be proposed for some of the Eastern varieties of Basque: there, the hearsay evidential is an independent lexical item that can be merged in different parts of the clause structure. What those positions have in common is that they encode logical operators that take propositional entities as arguments.

1. Sarrera

Oker izateko beldur handirik gabe, esan daiteke *omen* partikularen inguruan euskaraz egin diren lan gehienek ez dutela gaur arte orokortasunen muga igaro. Sintaxiaren alorrean, esku bakarrarekin kontatzekoak dira, nik dakidanez, hura deskribatzeko edo alderdi batean edo bestean esplikatzeko egin diren saio bakanak. Lan honek *omenen* izaera sintaktikoan barrendu nahi du, horretarako *omenek* berak euskal eremuan ezagun duen barne bariazio sintaktikoa baliatuz. Ikusiko den bezala (hala nahi nuke behintzat), *omenen* barne bariazioari begiratzea ez da, sintaxiaren kontestuan, ugarietasunaren zaletasunak bultzaturiko ariketa huts bat, baizik eta analisi teoriko egoki baten giltza aurkitzen lagun dezakeen tresna metodologiko garrantzitsua. Artikulua

¹ Lan hau ondoko proiektuen baitan burutu da: Ministerio de Ciencia e Innovación (FFI2008-002240/FILO), Eusko Jaurlaritzaren Ikerketa Sareak HM-2008-1-10, Eusko Jaurlaritzaren talde kontsolidatuentzako proiektua GIC07/144-IT-210-07, Frantziako ANReko TSABL proiektua (ANR-07-CORP-033) eta Fédération Typologie et Universaux (TUL) federazioko *Types de Phrase* proiektua. Berriemaile gisa lagundu didaten Maia Duguine, Celine Mounole, Beñat Oyharçabal eta Xarles Videgain eskertu nahi nituzke. Egon litezkeen huts guztiak, bereziki berriemaileek emandako datuen interpretazio egokiari dagozkionak, nire gaitzen ditut.

karra baieztapena esanezko ebidentzian oinarritua dela markatzea baldin bada, modu bat egon behar du haren erabilerak sortzen dituen erantsizko adierak esplikatzeko. Aterabide bat interpretazio efektu horiek kontestuaren gain ematea da. Idazkariaren esana ironikoa gertatzen da berbaldi unean esanezko ebidentziarekin batera bestelako informazio iturburu batzuk ere jokoan direlako: idazkariak entzun du Xabier nola atera den, beharbada ikusi ere egin du ateratzen. Arazoa ez da honenbestez, Zubeldiak dioen bezala bestalde, *omenek* berez dudazko ñabardura bat ekartzen duen, baizik eta berbaldi unean bestelako informazio iturburuak hiztunaren irispidean diren ala ez. Esate baterako, antzekoa den ondoko kontestuan *omenek* ez dakar (ez behintzat halaberharrez) dudazko ñabardura hori:²

- (5) Idazkariak deitu egin dit bere etxetik goizean. Esan dit: —*Ez naiz ondo aurkitzen eta gaur ezin izango naiz lanera joan*. Idazkaria pertsona serioa baita, ez dut inolako arrazoirik esaten didan hori dudatan jartzeko. Norbait sartu da handik berehala bulegoan idazkariatz galdezka. Esan diot: —*Ez, idazkaria ez da gaur hemen izango, eri omen da*.

Hemen ez dute bestelako informazio iturriek jokutzen, eta ironiazko tasun hori desagertu egiten da. Dudazko ñabardura beraz, ez da *omenek* lexikotik dakarren osagai bat, baizik eta *omenen* erabilerak kontestu jakin batean ahalbidetzen duen edo errazten duen inplikatura bat.

Intuizio hori ikuspegi formal batetik lantzen dute Davis eta bestek (2008), hemen gaingiroki baizik aipatuko ez dugun azterketa batean. Davis eta bestek (2008) Griceren kalitate maxima³ modu probabilistikoa tratatzen dute. Maxima horrek gertagarritasun probabilitate bat finkatzen du p proposizio bakoitzeko. Aldi berean, solas inguruak kalitate atalase bat ezartzen du zeinaren azpitik ezinezkoa baita baieztapen bat egitea. Esate baterako, solas inguruak 0.8ko gertagarritasun probabilitatea ezartzen badu p egiazki baieztatu ahal izateko, eta p -ren gertagarritasun edo egiazkotasun probabilitatea (hiztunaren ikuspegitik) 0.5koa baizik ez bada, p ezin da zuzen onez baieztatu. Ikuspegi orokor honetan, ebidentzialek kalitate maximaren atalasea bera manipulatzeko dute, [0,1] eskalan puntu jakin batera ekarriaz. Puntu hori hiztunak eskuartearen duen ebidentziaren arabera erabakitzen da: esan-entzunezko ebidentziari sinesgarritasun handirik ematen ez bazaio, esan-entzunezko ebidentzialaren erabilerak beherago eramango du baieztapena posible egiten duen kalitate atalasea (0,2ra, eman dezagun). Honela, sinesgarritasun handirik ez duten proposizioak baieztatuak izan daitezke. Manipulazio hau berbaldi mailan gertatzen den zerbait da, eta pragmatikaren alorrekoztat jo behar da. Ebidentzialaren kontribuzio lexiko hertsia honenbestez, ebidentzia iturburu markatzea da, ez gehiago. Gure kasuetara itzuliaz: esango genuke (3) eta (4) adibideetan, hiztunak bere esku duen ebidentzia aski fidagarria dela. Lehen kasuan, zuzeneko emanaldi batez ari gara (entzuleak pertzepzioari loturiko informazioa ere jaso dezake, hala nola publikoaren harrabotsa, eta edozein kasutan irratiko esataria *ikusten* ari denari buruz ari da). Bigarrenean, ikusizko ebidentzia ere gurutzatzen da. Horrelako kon-

² Eskerrak zor dizkiot Bernat Oyharçabali adibide honengatik.

³ Griceren kalitate maximak hala dio: “ez ezazu esan esateko ebidentzia egokirik ez duzun hura”.

(9b) perpausean, ebidentzialak leku jakin bat hartzen du perpaus egituran, modu ebaluatiboa adierazten duen morfemaren eta modu epistemikoa markatzen duenaren artean. Turkiera bezalako hizkuntzen datuetarik, Cinquek balio unibertsaleko hierarkia sintaktiko bat definitzen du, ebidentzialen lekua, besteak beste, behin betiko finkatu asmo duena.

Lan honetan, euskarazko *omenek* euskal hizkeren eremuan ezagun duen distribuzio sintaktikoa aztertuko dugu. Ekialdeko eta erdialdeko hizkerak konparatzen baditugu, ohartzen gara *omenen* erabilera ez dela arras bera bi kasuetan. Diferentzia hauek bi eratakoak dira. Esanahiaren aldetik, iduri du ekialdekoentzat posible dela *omen* modalitate epistemikoa adierazten duen laguntzaile batekin erabiltzea. (10b) ezinezkoa da erdialdeko hizkeretan. (10c) aldiz, arazorik gabea da ekialdekoetan:

- (10) a. *Ikusita zein nekatuta nabilen, nire apetitu falta etabar*, gaixo egon behar dut
(epistemikoa)
- b. *Gaixo egon behar omen dut (epistemikoa, erdialdean)
- c. Eri izan behar omen dut (epistemikoa, ekialdean)

Zubeldiak *omenentzat* proposatzen duen esanahiari jarraiki, (10b-d)k honelako zerbait adierazi behar lukete:

- (11) *Diotenez, ikusita zein nekatuta nabilen, nire apetitu falta eta abar*, eri izan/gaixo egon behar dut

Erdialdeko hizkeretan beraz, ekialdekoetan ez bezala, *omen* ezin ager daiteke moduzko laguntzaile epistemiko batekin batera.

Erdialdeko eta ekialdeko hizkeren artean dauden diferentziak ez dagozkio esanahiari bakarrik. Horrekin batera, badakigu ekialdeko zenbait hizkeretan *omen* partikulak leku bat baino gehiago har dezakeela perpaus egituran:

- (12) a. Protestanten komentu batean OMEN eskolarazi zuen (Davant, *Herria*, 2006)
- b. Eüskaldüna zen lehenago OMEN populü ez ikasia (*Herria*, Benat Etxebest/Pierrra Laco, Xubero, 2001)
- c. OMEN gizon zuhur horrek zuela gero gobernuaren mandua hartu eta garai berriak zirela orduan hasi (Arkotxa, *Septentrio*, 2001)
- d. Ta oixtian erten nitianak “Lana ta hiria gure ganat eta ez gu heien ganat” etxu batree Enbatak pentsatia, bana Joanes XXIII garrenak hori bezalako hitzak erran eta manatu txi OMEN (Etxamendi 1969-1990)

(12)ko perpausek erdialdeko hizkeretan ezinezkoak diren segidak erakusten dituzte:

- (13) a. OMEN - Aditza - Laguntzailea...
- b. Laguntzailea ... OMEN ...
- c. OMEN ... Laguntzailea + Konp ... Aditza
- d. Aditza - Laguntzailea ... OMEN

2.4. Xedeak eta hipotesiak

Lan honen xedea erdialdeko eta ekialdeko hizkeretan *omenen* inguruan diren diferentziak deskribatu eta (ahal den heinean) azaltzea da. Hemen eskaintzen dudana azalpena ondoko hipotesien bitartez laburbil daiteke: (i) *omen* buru sintaktikoa da erdialdeko hizkeretan, adjunktua edo espezifikatzaile berriz ekialdekoetan; (ii) *omen* moduzko adierazpide hertsia da erdialdeko hizkeretan; ekialdekoetan berriz *ez*. Analiaren ondorioetako bat da ebidentzialitatearen adierazpen sintaktikoa euskaraz *ez* dela beregizko kategoria funtzional batekin agortzen, Cinqueren hipotesiak nahiko lukeen bezala, eta bestelako estrategia sintaktikoak posible direla. Hemen jasotzen dugun *omenen* baitako bariazioa erdialdeko eta ekialdeko euskalkiek erakusten duten beste ezaugarri batekin lot daitekeela proposatuko dut: ekialdeko hizkeretan, *omen* beregainki joka dezakeen izen mailako elementu konplexu bat da, bere adieren artean beste norbaiten esanari erreferentzia egitea daukana. Erdialdean berriz, *omenek* *ez* du, tradiziozko hizkeretan behintzat, halako esanahirik bere izenezko erabileran. Izenezko formaren adiera hori batetik, eta adjunktua nahiz espezifikatzaile gisa erabilia izateko gaitasuna bestetik, bat datoz geografikoki, datuen azaleko miaketa batek adierazten duenez. Lan honen arabera, bat etortze hori *ez* da kasualitatea. Begibistakoa dena: *omenek* euskararen tradizio gramatikalean izan duen arreta eta lan eskasa kontuan harturik, hemen aurkezten diren datu eta ondorioak zuhurki hartzekoak dira.

3. *Omenen* bariazio sintaktikoa

Sarrerako atalean ekialdeko hizkerak bereizten dituzten ezaugarri batzuk eman ditut, *omenen* distribuzioari dagozkionak. Ondoko ataletan ekialdeko *omenen* izaera sintaktikoa modu xeheagoan aztertzen da.

3.1. *Omen* eta adizki jokatuak

Erdialdeko hizkeretan, *omen* adizki jokatuarekin bat eginik agertzen zaigu. Ez da nahitaez horrela ekialdeko hizkeretan:⁶

- (14) a. Aldiz Euskal Herrian ere gazte batek OMEN gauza bera eginik, amanda eta presondegia ukan zituen (*Herria*, P.L/A.H. “Herrietako kronikak: Baxenabarre”, 2001-03-08, 5. orr)

⁶ Horrek *ez* du esan nahi erdialdean *omen* adizki jokaturik gabe ezin ager daitekeenik. Ondokoak *Ereduzko Prosatik* ateratako etsenpluak dira:

- (i) Otsen izkera eztarri zakarren mintzo erlatza baino garaia goa *omen*, aingeruen izkera, alegia (Ibinagabeitia, 0031)
- (ii) Bere bertsoak rimadun prosa uts *omen*, *ez* *giar*, *ez* *gazi-gezik*, *ez* *bizi* txinpartik (Etxaide, 0149)
- (iii) Donibanez bildu lorak tisanan artu ezker, ezin obeak *omen* zenbait eritasun sendatzeko (JMB, 0024)

Bada ordea diferentzia nabarmen bat kasu hauen eta ekialdeko hizkeretakoan artean. Aurrekoak bati isildutako laguntzaile baten lagun direla ematen du. 3.1. atalean ematen ditugun ekialdeko adibideek berriz *ez* dute horrelako analisirik ahalbidetzen. Ez dugu erduzko prosaren korpusean behintzat, gipuzkerazko alerik aurkitu laguntzailearen isiltze baten bitartez ezin esplikatu daitekeenik. Antzeko ondorioa ateratzen du Zubeldiak (2008).

- b. Denbora batez, balearen mihia, hura izanki OMEN haragi hoberena, Baionako apezpikuari oparitzen zen ardurenik... (*Herria*, sinadurarik gabe, 2003-06-19, 8. orr.)
- c. Duela bizpahiru hilabete, Hazparneko ostaler batzuk aurtengo Hazparneko bestak aste batez gibelazirik OMEN, ez dituzte beraz auzo hortan usaian bezala Jondoni Joanez antolatzen Hazparneko pestak, bainan bai Jondone Petriz, Aiherrako bestekin betan! (*Herria*)
- d. Handik zonbeit egunen buruan, bera mintzatu da telebixtan, garbitasun bat eman beharrez OMEN, bainan ainitzek ez dute garbitasun handirik kausitu haren solasetan. (*Herria*, "Egun eta bihar", 2004-07-01, 1. orr.)
- e. Ehortzetara joan zen emaztearen ixilik OMEN, eta gaineko galerian bakarrik zagola, nigar hipaka entzuten zuten beherekoek (J. L. Davant 1991-1999, *XX. mendeko Euskararen Corpusa*)

Omenen izaera sintaktikoa zein nahi dela, argi da ez dela forma jokatuaren eremuaren parte, erdialdeko hizkeretan ez bezala.

3.2. Aditzaren klitikotasuna

Ezaguna den bezala, adizki jokatua klitiko multzo bat bezala portatzen da euskaraz; ikus Ortiz de Urbina (1994), besteak beste:

- (15) a. *Dator b. Badator c. Ez dator d. Norbait dator

Omen partikula, erdialdeko hizkeretan, ez da gai adizki jokatuaren klitiko izaera asetzeko.⁷ Konpara hartara (16a) eta (16b-d):

- (16) a. *Omen du zakur bat c. Ba omen du zakur bat
 b. Ez omen du zakurrik d. Zakur bat omen du

(16)ko datuek adierazten dute erdialdeko *omen* forma jokatuaren parte dela, eta horrenbestez, buru bat. Ekialdeko hizkera zenbaitetan, aldiz, *omenek* adizki jokatuaren klitikotasuna ase dezake, erdialdekoetan ez bezala:

- (17) a. Behin gizon batek OMEN zuen bele bat ttipitik etxean hazia
 b. OMEN da paper, eta bertzerik (*Jean Etchepare mirikuaren idazlanak*, III, Kazetaritza (A), 1903-1915, 262. orr.)

Honek *omen* beregaineko elementua izatea eskatzen du. Egitate horren adierarik sinpleenean, *omen* bera izaera konplexuko elementua da. Honetaz, ikus beranduago 4.3. atala.

3.3. Beste ebidentzialitate estrategiekiko bateragarritasuna

Beha diezaiegun ondoko perpausai:

⁷ Honek argi uzten du, bestalde, jokoan diren baldintzak ez direla fonologikoak huts-hutsik. *Omen*, adizki jokatua osatzen duten forma lotuak ez bezala, elementu bisilabiko bat da, printzipioz azentugabeko hitz morfologiko bat sostengatzeko gauza. Ikus hartara Elordieta (1997, 2007).

- (18) a. Medikuek diotenez, golpean zendu OMEN ditaike Mayi (*Herria*, sinadurarik gabe, “Herrietako kronikak: Baxenabarre”, 2004-12-30, 5. orr.)
 b. Hango pasaiantetarik badira 301 salbatuak edo bederen aurkituak, baina erran dutenaren arabera, ba OMEN litazke 200 bat bederen desagertuak (*Herria*, sinadurarik gabe, “Herriak eta Gizonak”, 2004-02-05, 2. orr.)
 c. Xerto baten laguntza beharrezkoa ez OMEN litake ezin aurkitua luze gabe (*Herria*, sinadurarik gabe, “Herriak eta Gizonak”, 2004-02-05, 2. orr.)
 d. Gaineratekoek ez dute oraino aterabiderik kausitu, ezinbertzean lantegia he-
 tsiko OMEN lukete (*Herria*, sinadurarik gabe, 2004-04-22, 3. orr.)

Perpauk hauek guztietan, *omen* partikula alegiazko forma baten aitzinetik ager-
 tzen da, hura lagunduaz. Alegiazko forma hauek beste norbaiten esana adierazten
 dute. Forma hauen jatorria frantseseko baldintza forma epistemikoak dira:

- (19) Le premier ministre serait souffrant

(19) bezalako formek —ikus Ducrot (1984), Dendale eta Collier (2003), Squar-
 tini (2004)— bi ikuspuntu bateratzen dituzte: bata hiztunarena, ‘lehen ministroa eri
 da’ liokeena, eta beste bat hiztunaz kanpoko norbaiten esanari dagokiona, eta baldin-
 tzazko forma hauei esanahi ebidentziala ematen diena. Espainolez honelako formak
 genituzke:

- (20) Según un rumor, el monarca habría sufrido un infarto

(20)n, perpauk hasierako adjunktua (esan orokor bat jasotzen duena) da baldin-
 tzazko formaren esanahi ebidentziala finkatzen duena. Honelako baldintzazko for-
 mak ohikoak dira beste hizkuntza erromantzeetan —italiera kasu, ikus Squartini
 (2004)—, eta moduzko laguntzaile berezien bitartez adierazten dira beste batzuetan
 (alemanierazko *sollen*, Schenner 2008). Kontua da, korpuseko zenbait kasu adieraz-
 ten dutenaren arabera, *omen* ez dela nahitaezkoa horrelako egituretan. Ebidentzialta-
 suna alegiazko forma huts baten bitartez ematen ahal da zuzenean:

- (21) Ez da oraino jakina nork erosiko duen (Donapaleuko herria erosletarik LITAIKE)
 [internetetik, *Herria*]

(21) bezalako etsenpluek adierazten digute oinarrizko ebidentzial balioa ema-
 ten diguna alegiazko forma dela, jokaturiko aditzaren modu berezi bat. *Omen* ber-
 tan ager daiteke, esan-entzunezko interpretazioa berresteko, baina ez da nahitaezkoa.
 Nola adieraz dezakegu formalki horrelako distribuzio bat? Batetik, *omenen* hautazko-
 tasunak adjunktuen gogora ekartzen du. Aldi berean, oinarrizko ebidentzialtasun in-
 terpretazioa ezartzen duen perpauk atala adizki jokatuaren modu tasunak dira, flexio
 buruan biltzen direnak. Bestetik, flexio burua eta haren aurretik agertzen den *omen*
 partikula ezin bereziak dira, adjunktuekin ohi denaz bestera. Momentuz izan daitez-
 keen aukeren artean erabaki gabe, emango dugu ebidentzial balioa zuzenean jasotzen
 duen alegiazko formaren eta *omenen* arteko harremana buru-espezifikatzaile edo bu-
 ru-adjunktua erlazio baten gisa irudika daitekeela:

- (22) ..._[ModS] Omen _[ModS] M]

3.4. *Omen* menpeko perpaus baten bide-emaile

Ekialdeko zenbait hizkeren ezaugarri nabarmenen artean dago *omen* menpeko perpausen bide-emaile gisa agertzea:

- (23) a. OMEN, Lurreko Paradisuko kasko gorenean DELA lau ibaiei sortzea ematen dien iturri miragarria... (Arkotxa, *Septentrio*, 81. orr.)
 b. OMEN gizon zuhur horrek ZUELA gero gobernuaren mandua hartu... (ibidem 85. orr.)
 c. Jazdanik, OMEN aurpegiz eta gorputzez aldatu DELA (*Herria*, sinadurarik gabe, 2001-03-01, 7. orr.)

Omen ez denez menpeko perpausa aukeratzen duen aditz bat, beste modu batean ulertu beharrean gara bien arteko lotura. Moduzko adizki epistemikoekin *omenek* betetzen duen eginkizuna, (22)n adierazia den bezala, lagun diezaguke hemen ere. *-eladun* perpausak hizketa ekintza bat aipatzeko balia daitezke diren direnean, sintaxi mailako menpekotasunik gabe. Horren erakusgarri da esate baterako, ondoko kasua (Sallaberry 1978: 67):

- (24) Goiz batez mahastiko landan ginen lanean. Hil-zeinuak hasten dira ortzia bezala burrunban. Eta ari, eta ari. Landa batetik bertzerat oihuka hasi ziren gizonak: —*Norbait hil dea?* —*Ez dugu aditu. Gerla ditake.* Eta tenore baten buruan: —*Gerla DELA. Irisarriko jendarmak hor DIRELA, berriaren jakinarazteko etorriak.*

(24)n, *-eladun* perpausa ez da ageriko aditz baten osagarria, baizik eta aurreko esan bat berritzen duen perpausa. Konplementatzaileak bertan zeharkako diskurtsua markatzen du. *-eladun* perpausak beste norbaiten esana berez jaso dezakeenez, *omen* eta *-eladun* perpausen arteko lotura aurreko alegiazko kasuetan bezala formula daiteke: *omenek* bat egiten du berez beste norbaiten esana jasotzeko gai den egitura batekin, hura zehaztuz:

- (25) a. Omen etorri dela b. [_{KompS} Omen [_{KompS}[...]_{IP}] Komp⁰]

Zertan ote da delako zehazte hori? (24)ko testua hartzen badugu, eta *omen* ebidentzial batez laguntzen, *omenen* presentziak *-eladun* perpausak berez ekartzen ez duen esanahi bat eransten dio: esana zehaztugabea dela, 'esaten da' baten pareko. Molda dezagun antzeko testu bat honela:

- (26) a. Irisarriko jendarma jin da. Gerla dela.
 b. Irisarriko jendarma jin da. Omen gerla dela.

(26a)k ez bezala, (26b)k adierazten du gerla delako berria ez duela nahitaez Irisarriko jendarmak bere gain hartzen. Aipaturiko esana hor barna jasoa da, ez du egile zehatzik.

3.5. *Omen* adizki jokatuaren ondotik

Ekialdeko *omen* perpausaren leku batean baino gehiagotan ager daitekeen elementu bat dela ikusi dugu. Adizki jokatuaren present denean, posizio sintaktiko horiek *omen* adizki jokatuaren aitzinean paratzen dute. *Omenen* ezaugarri honek azterbide erraza du *omen* ebidentzial mailako buru funtzional bat ez baizik eta adjunktuo edo espezifikatzaile

Ohar gaitezen hala ere, (29a)ko hitz hurrenkerak bestelako deribazio sintaktiko bat ere onartzen duela: hartan, ezkerretaraturiko elementua *da+omen* buru konplexua da, laguntzailea *omeni* adjunktatu eta gero sortua. Honek ordea ez luke esplikatu (11b) bezalako perpaus bat, (31) zenbakiaz emana, zeinetan laguntzailea eta ebidentziala denborazko aditzlagun batez bereizita agertzen diren:

(31) Eüskaldüna zen lehenago OMEN populü ez ikasia

Omen adizki jokatuaren ondotik agertzen den kasuak buru-mugimenduaren bidez esplika badaitezke ere, badira bestelako datuak azterbide hori zalantzan jartzen dutenak. Ekialdeko zenbait hiztunentzat, *omenek* aditz lexikoaren ondoko posizio bat har dezake baitaere, eta posizio hori ez da aise aztertzen ahal *omen* inflexio sintagmaren islapen hedatuan delarik (32a-b).

- (32) a. Ta oixtian erten nitianak “Lana ta hiria gure ganat eta ez gu heien ganat” etxu batree Enbatak pentsatia, bana Joanes XXIII garrenak hori bezalako hitzak erran eta manatu txi OMEN
 b. Smith deitzen den mediku batek hitzaldia entzun du OMEN biltzar tribalean (astobelarra.over-blog.com/categorie-10423579.html)

Omen, kasu honetan, etenik gabe ematen da, ez parentetiko gisa. 4.2. atalean ikusiko dugunez, badira arrazoiak pentsatzeko (29a) eta (32) perpausetan agertzen den *omen* partikulak leku bera hartzen duela bietan. Hala bada, behartuta gaude ondorioztatzeraz badela, ekialdeko hizkera hauetan, *omen* aditzaren ondotik batzea posible egiten duen posizio sintaktiko bat. Ikus honetarako 4. atala.

3.6. *Omen* parentetikoa

Omen ebidentzialaren adjunktua izaera erakutsian gelditzen da parentetiko gisa duen erabileran:

- (33) a. Erdi aroan, omen, Nafarroa osoa hona etortzen zen debozioz (Aintziart, *Santiago Oinez*, Elkar, 2000. 44. orr)
 b. Organo barrokoa ikustekoa da, omen (ibidem, 61. orr)

xx. mendeko Euskararen Corpusak ez du antzeko etsenplu bakar bat ematen gipuzkerarako. Bai ordea lapurtera-nafarrerako:

- (34) Ni naiz Donapaleukoa, omen, eta aski dut ez joatea ez badut nahi (1991-1999 saila, A. Luku).

3.7. Laburbilduaz

Erdialdeko hizkeretako *omenekin* konparatzen badugu, ekialdekoak (edo ekialdeko zenbait hizkeretakoak) baditu berezia egiten duten ezaugarri batzuk: (i) ez zaio nahitaez adizki jokatuari lotzen; (ii) perpaus barneko hainbat posiziotan ager daiteske; (iii) aditzaren klitikotasuna ase dezake; (iv) bateragarri da bestelako ebidentzialitate estrategiekin; eta (v) parentetiko gisa agertzen da. Ezaugarri hauek, elkarrekin jartzen baditugu, ekialdeko *omen* espezifikatzaile baten edo adjunktua baten gisa portatzen dela erakusten digute. Honen ondoan, erdialdeko *omenek* kontrako ezauga-

finkoa dena. Ekialdeko hizkeretan ez bezala, gainera, *omen* ezin ager daiteke izaera epistemikoa duten modu adizkiekin batera, bien arteko osagarritasuna adieraziz (ikus 5. atala). Erdialdeko egitura horientzat, buru-mailako hipotesiak arrazoizkoa ematen du:

(40) [_{OmenS} Omen [_{InfS}...]]

4.2. Omenen batze posizioak

4.2.1. Omen eta polaritatea

Omenen baitako bariazioak hiru eratako konfigurazioak erakusten dituela proposatu dugu aurreko atalean. Ez dugu ordea esan bariazio horren eskutik heldu zaizkigun formak non kokatzen diren perpaus egituran, eta zergatik hor eta ez beste nonbait. *Omenek* har ditzakeen posizioen azpi-multzo batek kokapen aski garbia dauka, harekin lotuak agertzen diren buru funtzionalen espezifikatzaile gisa. Sail horretan sartzen dira modu adizkiekin eta Konplementatzaile Sintagmarekin batera agertzen diren kasuak. Horretaz aparte, ekialdeko hizkeretan *omen* beste lau tokitan ager daiteke (erabilera parentetikoak alde batera utzita), hain azterbide garbia ez dutenak: aditz lexikoaren aurretik (41a), laguntzailearen aurretik (41b), laguntzailearen eta aditz lexikoaren artean (41c), eta aditz lexikoaren ondotik (41d):

- (41) a. Protestanten komentu batean omen eskolarazi zuen
 b. Behin gizon batek omen zuen bele bat ttipitik etxean hazia
 c. Langonen zen omen bizi Hipokrataren alaba bakarra
 d. Joanes XXIII garrenak hori bezalako hitzak erran eta manatu txi omen

Erabilera hauek, esan bezala, ez dira parentetikoak: *omenek* ez du kasu hauetan talde intonazional propioa osatzen. Honenbestez iduri luke *omenen* distribuzioak ez duela hertsidura garbirik, eta perpaus egituraren ebakiune desberdinetan barrea daitetekeela, bestelako baldintzarik gabe. *Omenen* kokapen librea haatik, baiezko perpausen propietatea da. *Omen* honela erabiltzen duten hizkeretan, leku bakarra dauka ezezko perpausetan:¹¹

- (42) a. Ez omen zuen dendan erosi c. *Dendan ez zuen erosi omen
 b. *Dendan ez zuen omen erosi d. *Ez zuen dendan erosi omen

Omenen kokapena holakoetan polaritatearen adierazpenarekin lotua agertzen zaigu beraz. Nola esplikatzin ahal dugu lotura hori?

4.2.2. Ezeztapenaren lekua

Ezeztapenaren sintaxiak euskaraz ezaugarri bereziak agertzen ditu. Ustez euskararen hitz hurrenkera neutroak agintzen duenaz bestera, ezezko perpausak laguntzailea ezker aldean agertzen dute:

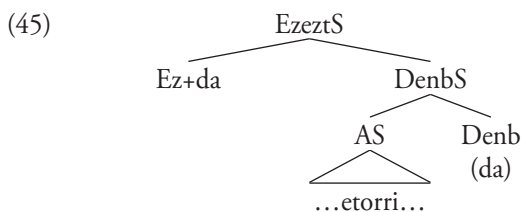
- (43) a. Etorri da b. Ez da etorri

¹¹ Eskerrak eman nahi dizkiet Celine Mounole eta Xarles Videgaini datu honengatik. Ikus hala ere 1. oin-oharra.

Lakaren analisi ezagunean, laguntzailea perpausaren eskuinaldeko bere lekutik mugitzen da ezker aldean dagoen ezezko buruari adjunktatzeko. Forma Logikoak ezartzen duen baldintza bat da mugimendua behartzen duena (1990):

- (44) Forma Logikoan, Denborazko operadoreak perpausaren bestelako operadoreak o-komandatu behar ditu

(44)ko baldintzak [denbora]-tasuna duen laguntzailea (*da*, behean) ezeztapen burura mugitzera behartzen du:

Lakak zenbait argudio ematen ditu ezeztapenak laguntzailearen gaineko posizio bat daukala erakusteko. Garbientako bat elipsiari dagokio:

- (46) [_{DenbS} Xabier etorri da], baina Mikel [_{EzeztS} ez [_{DenbS} pro-etorri da]

(46) perpausaren, Denbora Sintagma osoa da desagertzen dena elipsiaren bidez, aurreko Denbora Sintagmarekiko parekotasunez. Ezeztapena ez dagoenez ezabatzen den zatian, handik kanpora egon behar du. Datua garbia da oso, baina datu horrek berak arazo bat ekartzen dio (46)ri: zergatik, laguntzailea ezeztapen burura mugi badaiteke, ez den posible (47) bezalako zerbait:

- (47) *Xabier etorri da, baina Mikel ez da

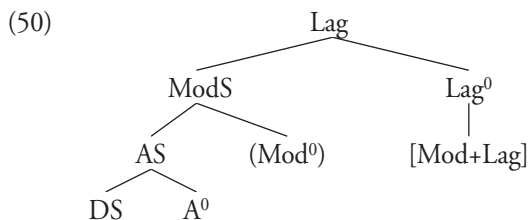
Kasu honetan, elipsia laguntzailearen mugimendua gertatu ondoren egiten dugu:

- (48) Mikel [_{EzeztS} ez+da [_{LagS} pro-(da)-etorri]]

Ez dago deus ere (47) galaraz dezakeenik, baina (47) ez da posible. Haddicanek (2001, 2004, 2008) bestelako arazoak ikusi dizkio hipotesiari, hain zuzen ere *omenen* propietate zenbaitekin lotuak direnak. *Omen* partikula ezezko elementuaren eta laguntzailearen artean kokatzen da ezezko perpausetan:

- (49) Ez omen da etorri

Nola analizatu behar genuke hurrenkera hori euskararen perpaus egitura tradizional batetik abiatuta? Hipotesi ez-antisimetrikoaren barnean dagoen Elordietaren analisiak (2001) honela eratortzen ditu baiezeko kasuak:

Elordietak proiektzio sintaktikoek osagarri-buru ordena dutela argudiatzen du. Honenbestez, partikula modalak eta ebidentzialak proiektzio buru-azken batean baten dira, Aditz Sintagmaren eta Laguntzaile Sintagmaren artean. Partikula horiek buru-adjunkzioaren bitartez lotzen zaizkio laguntzaileari. Ezezko perpausek adizki jokatuaren mugimendua galdatzen dutenez, adizki jokatuaren mugidak hari adjunkta-turiko partikulak garraiatzen ditu, ezezko perpausetako ordena emanaz:

(51) Ez omen da etorri

Kontua da, analisi honek hitzordena esplikatzeko badu ere, ez dituela *omen* eta ezeztapenaren arteko besarkadura erlazioak aintzat hartzen. *Omenek*, goiko egiturek adierazi ez bezala, ezeztapenaren gaineko besarkadura hartzen du. Besarkadura erlazioak xuxen esplikatu nahi baditugu, iduri luke *omenek* ezeztapenaren gainetik batua izan beharko lukeela:

(52) $[_{EBS} \text{ omen } [_{PoIS} \text{ ez } [_{LagS} \text{ lag}$

Honek aldiz, nahi ez bezalako hitz hurrenkera ematen digu:

(53) *Omen ez da etorri

Haddicanek, honen aurrean, bestelako analisia proposatzen du. Hartan, laguntzailearen azpiko posizioa ezkerrean da (antisimetriaren hipotesiak nahiko lukeen bezala), ez eskuinean, eta ezeztapena perpaus egituran beherago batzen da, Aditz Sintagmaren ertzean kokatzen den ezezko proiektzio batean. Ezezko burua bertan batzen da, baina laguntzailearen gaineko Polaritate proiektzio batera mugitzen da.¹² Guk Haddicanen (2004, 2008) proposamena aintzat hartzen dugu. Haddicanek *Polaritate Burua* deitzen duenak, ezezko burua hartzen du ezezko perpausetan, eta baiezko partikula isil batek gobernatutako Aditz Sintagma baiezkoetan. Proiektzio hori *omen* hartzen duen Sintagma Ebidentzial baten gainetik dago:

(54) a. $[_{PoIS} \text{ ez Pol}^0 [_{EBS} \text{ omen } [_{LagS} \text{ da } [_{EzezS} \text{ ez Ezez}^0 [_{AS} \dots \text{ etorri}]]]]]$
 b. $[_{PoIS} [_{BaiezkoS} \emptyset [_{AS} \dots \text{ etorri}]]] \text{ Pol}^0 [_{EBS} \text{ omen } [_{LagS} \text{ da } [_{BaiezkoS} \emptyset \text{ Baiez}^0 [_{AS} \dots \text{ etorri}]]]]]$

Ezezko burua berreraiki egiten da Forma Logikoan, eta hortik *omenek* haren gaineko besarkadura izatea.¹³ Deribazio horrek esplikatzeko du, halaber, zergatik ondoko elipsi kasuak ezinezkoak diren:

(55) *Xabier etorri da, baina Mikel ez da

¹² Goiko eta beheko ezezko proiektzioen arteko joko hori hainbat hizkuntzak agertzen duten ezezkotasun erdibituarekin lotu behar da (ikus Zanuttini 1997).

¹³ Baitezpadako berreraiketa honek badu antza frantsesez (i) bezalako kasuetan gertatzen denarekin (Kayne 1975, Pollock 1989, Cinque 1999):

(i) Il (ne) faut pas que tu parles

(i) 'behar duzu ez hitz egin' interpretazioarekin uler daiteke, hau da ezeztapena beheko perpausari lotuta. Era honetako berreraiketak ez dira ezeztapenarekin bakarrik gertatzen (Cinque 1999-n aipatua: 17). Ondokoetan ere berreraiketa baitezpadakoa da:

(ii) a. Vous avez mal dû raccrocher
 b. Il a bien dû se comporter

Laguntzailea ezabatzen den Inflexio Sintagmaren barnean dago, ez da ezeztapen burura igotzen. Ezeztapena bere aldetik, Polaritate proiektziora mugitua da:¹⁴

- (56) a. ...baina Mikel ez [_{InfS}—]
 b. [Mikel Top⁰ [_{PolS} ez Pol⁰ [_{LagS} da [_{EzezS} ez Ezez⁰ [_{AS}... etorri]]]]]

Gatozen orain ekialdeko hizkeretan aurkitzen dugun bariaziora. *Omen* laguntzailearen eta aditzaren ondotik ager daiteke, baina bakarrrik perpausa baiezkoa duen. Ezezkoetan, toki bakarra du: erdialdeko hizkeretan hartzen duenaren antzekoa, ezezko buruaren eta laguntzaile jokatuaren artekoa. Ezezkoekin gertatzen den hori *ba-* aurrizkiarekin ere gertatzen da:¹⁵

- (57) a. Ba omen dira ikasle ainitz bertan b. Badira (*omen) ikasle ainitz (*omen)

Honelako kasuak, Cinqueren arabera (1999), A-barra kateek sortutakoak dira. Hala bada, (i)eko berreiraketa kasua ere ezeztapenaren A-barra mugimenduaren ondorio da. Euskarazko *ez* ezeztapenaren igoera era horretako mugimendua ere izango litzateke.

Besarkadura erlaziook beste modu batean uler dakitezke baitaere. Haddicanen argudioak besarkadura erlazio horiek sintaxi egiturak ezarritakoak izatea galdatzen du. Argudioak *ez* du indarrrik partikula ebidentzialak ezezkoaren gaineko besarkadura bestelako arrazoiengatik hartzen badu. Potts-ek (2005) era horretako fenomenoak semantikoki analizatzen ditu, inplikatura konbentzionalen inguruko bere lan eraginkorren. Potts-en arabera, perpausoko zenbait elementuk balukete, propietate lexiko gisa batzuetan, batuak diren konfigurazioaren ondorioz bestetan, hizketa ekintzaren parametroen baitan zuzenean ulertuak izateko aukera. Beste hitzetan esanda, indexikal gisa ulertuak izateko. Euskararen antzeko datuak erakusten ditu kitxuerak ere (Faller 2002):

- (i) Ines-qa mana-s qaynunchaw ñaña-n-ta-chu watuku-rqa-n
 Ines-Top ez-ebid atzo arreba-3-Ak-CHU bisitatu-Irag-3

‘Inesek ez zuen bere arreba bisitatu atzo (eta hiztunak entzunezko ebidentzia dauka hau esateko)’

(i) perpausuan, ezezko buruak itxuraz esan-entzunezko ebidentzialaren gaineko besarkadura du, baina hala ere, ebidentziala ezeztapenaren gainetik interpretatzen da. Fenomeno hori orokorra bada (ezeztapenaren peko ebidentziala beti ezeztapenaren gainetik interpretatzen bada), ezeztapenaren baitez-padako berreiraketa eskatzen duen analisiak *ad hoc* xamarra ematen du.

¹⁴ Iduri luke deribazio honek huts egiten duela baiezkoekin. Haddicanek proposatzen duena egia bada, printzipioz honelako zerbait posible izan beharko luke:

- (i) *Jon etorri da, eta Mikel ere etorri

(i)eko perpausuan, Baiezko Sintagma Polaritate islapenaren espezifikatzailean dago, eta Inflexio Sintagma, berriz, ezabatuta. Horrelako elipsi kasuak Haddicanen proposamenaren kontra doaz, eta ondorioz baita honakoaren kontra ere. Bada, ordea, ezaugarri bat Inflexio Sintagmaren elipsi kasuak agertzen dutena baiezkoetan, eta hori *bai* partikularen presentzia da. Elipsiak beraz, gauzaturiko buru fonologiko bat eskatzen du Baiezko Sintagman. Buru hori *ez* partikula bera bezala portatzen bada (hots, bera bakarrrik mugitzen bada Polaritate Sintagmara), (i)en ezina zuzenean segitzen da. Garbi ez badago ere zergatik *bai* bezalako zerbait beharrezkoa den horrelako kasuetan, litekeena da *ereren* izaera klitikoarekin lotua egotea. Ni bezalako hiztunentzat, (i) bezalako perpausetako *ere* proklitiko da, hau da, eskuinean egongo den osagai baten sostengua behar du. Eten intonazionala zutabe batez adieraziez gero, honela irudikatuko genuke: *Mikell ere bai*. Honen arabera, *ereren* presentziak gauzaturiko buru bat eskatuko luke haren eskuinean, eta honek, Inflexio Sintagma osoa desagertzen delarik elipsiaren ondorioz, *bair*en presentzia behartuko luke. Konponbide honek ondoko predikzioa egiten du: *ere* tartean ez bada, (i)en moduko elipsi kasuak aurkitzea posible behar luke. Nire ustez, (ii)k horrelako kasu bat erakusten du:

- (ii) a. Ni joan naiz, eta zu etorri
 b. Ni joan naiz, eta [_{TopS} zu Top⁰ [_{PolS} [_{BaiezkoS} ...etorri] Pol⁰ [_{LagS} zara...]]]

¹⁵ Perpaus existentzialetako *ba-* aurrizkia ezezko buruarekin distribuzio osagarrian dago:

- (i) a. Badira b. Ezdira c. *Ezbadira

Paradigma hori ulertzeko modu bat da ezezko eta baiezko markatzaileak eta laguntzailearen ondotik agertzen den *omen* partikulak posizio bera hartzen dutela perpaus egituran, eta ondorioz, bata eta bestea ezin direla elkarrekin agertu. *Omenek*, honenbestez, ezezko buruaren (eta baiezko aurrizkiaren) lekua beteko luke:

- (58) a. ..._[LagS] Lag _[PolS] Omen Pol⁰ _[AS... A]]] b. Jones du omen erosi

Adizki jokatuaren azpian agertzen den posizio horrek aukera ematen digu *omen* adizki jokaturik gabe agertzen den perpausak analizatzeko. (59)k egitura horien erre-presentazio sinplifikatu bat ematen du (hainbat xehetasun albora utziz):

- (59) a. Gazte batek omen gauza bera eginik
b. _[PartitiboS] Gazte batek _[PolS] omen Pol⁰ _{[AS (gazte batek) gauza bera egin]] -ik]...}

Hipotesi horretatik abiatuz, ikus dezagun nola erator daitezkeen ekialdean *omeni* lotuak diren ondoko hitz hurrenkerak:

- (60) a. Protestanteen komentu batean omen eskolarazi zuen
b. Behin gizon batek omen zuen bele bat ttipitik etxean hazia
c. Langonen zen omen bizi Hipokrataren alaba bakarra
d. Joanes XXIII garrenak hori bezalako hitzak erran eta manatu txi omen

(60a) zuzenean esplikatzan da Haddicanek proposatzen duen Baiezko Sintagma mugidaren bidetik. Gogora *omen* sintagma horren espezifikatzailea dela:

- (61) ..._[PolS] _[PolS] omen Pol⁰ _{[AS eskolarazi]]_i Pol⁰ [zuen t_i]]}

Hirugarren kasuan *omen* Polaritate Sintagmaren espezifikatzailean dago berririo (*in situ* beraz), eta laguntzailea aurrerratu egin da gorago dagoen foko posiziora:

- (62) _[FokS] Langonen F+zen _[InfS] (zen) _[PolS] omen Pol _[PartS] bizi Ø _[AS ...Hipokrataren alaba bakarra...(Langonen) (bizi)]

(62)k badu, aurreko egiturarekin alderatuta, berrikuntza bat: aditza Aditz Sintagmatik Aspektu proiektzio batera mugitu dugu. Horren aldeko argudioentzat, ikus Laka (1990), eta Haddican (2001, 2004, 2008). Horrek esplikatzan du subjektua aditzaren ondotik agertzea. Subjektu hau *in situ* legoke.¹⁶

Azken kasuak *omen in situ* dauka, Baiezko Sintagmaren espezifikatzaile gisa, eta AS bera da Polaritate Sintagmara igotzen dena.

- (63) _[PolS] _[AS manatu] Pol⁰ _[InfS] txi _[PolS] omen Pol⁰ (manatu)]]

Bi hurrenkera ditugu oraino aztertzeke: bata, (64)n errepikatua, zeinetan *omen* perpausoko lehen elementua den eta laguntzailearen klitikotasuna asetzen duen; bigarrena, orokorragoa, eta *omen* erabiltzen duten hizkera guztiak partekatzen dutena, zeinetan *omen* laguntzailearen eta aditzaren edo ezeztapenaren artean aurkitzen den (65):

- (64) Omen da paper

¹⁶ Ez gara honetan luzatuko. Uriagerekak (1999) argudiatzen du perpaus egituran komunztadura islapenetara mugituriko DS-ek fokoaren mugimendua tratatzen dutela. Horrela, galdegaia Foko posiziora mugitzen denean, Fokoa ez diren argumentuek dislokaturata edo *in situ* agertu behar dute.

- (65) a. Ez omen da etorri
b. Etorri omen da

Ekialdeko hizkeretarako, bi kasu horien analisi batu bat proposatuko dugu. Had-dicani segituaz, emango dugu badela hizkera hauetan buru funtzional bat ebidentzialitate markatzen duena, eta *omen* haren espezifikatzailea dela:¹⁷

- (66) a. [_{PolS} Ez Pol⁰ [_{EbS} omen Eb⁰ [_{InfS} da etorri]]]
b. [_{EbS} Omen Eb⁰ [_{InfS} da paper]]

Azterbide honek, hargatik, badu salbuespen eite bat ekialdeko hizkerak beren osotasunean hartzen baditugu. Ebidentzial buru beregizko bat —Cinqueren analisia gogora ekartzen duena— nolabaiteko tenkan dago distribuzio aski librea erakusten duten *omenen* gainerako kasuekin. Kasu horietan gainera, ondo finkatuta ematen du *omen* perpaus egiturako beste atal batzuekin batzen dela. Ikusi ditugun *omenen* kokapen posibleak honela laburbil daitezke:

- (67) a. [_{ModS} omen [_{Mod'} ditaike [_{AS...}]]] c. [_{InfS} lag [_{PolS} omen Pol⁰ [_{AS} ...]]]
b. [_{KonpS} omen [...] Konp⁰]

Zergatik bitarikotasun hori, batetik perpaus egitura gauzaturiko ebidentzial kategoria berezi bat eta bestetik berriz perpaus libreki barreiatua iduri duen elementu konplexua? 4.3 atalean erantzun bat eman baino lehen, komeni da ondoko datua eman dezagun bi estrategia horiek bereiz mantentzea aholkatzen duena: diakronikoki, *omen* perpaus hainbat ataletan agertzea aski gauza berria da ekialdeko hizkeretan. *Orotarikoak* ematen dituen lekukotasunen arabera —parentetiko gisa uler daitezkeen kasuak ez ditut aintzat hartzen—, lehen etsenpluak XIX. mendekoak dira. Diakroniari begiraturata, beraz, badirudi badirela bi estrategia: bata, *omen* erabiltzen duten hizkera guztiek erakusten dutena, eta *omen* aditz lexikoaren (edo ezeztapenaren) eta laguntzailearen artean kokatzen duena, eta beste bat, berriagoa, *omen* perpaus barreiatzea posible egiten duena, beti ere baiezko perpausetan bakarrik. Estrategia ebidentziala, kategoria funtzional berezi batez adierazten dena, da hizkera guztiek partekatzen dutena. Bestea, bereziak diren baldintza sintaktiko batzuk erakusteaz aparte, ekialdeko (zenbait) hizkeretan bakarrik gertatzen dena da.

Ekialdeko hizkerak honela aztertzen baditugu, *omenen* baitako bariazioa ondoko (behin-behineko) formularen bitartez eman dezakegu:

- (68) a. *Omen* buru ebidentzial bat da erdialdeko eta ekialdeko hizkeretan
b. *Omen* ez da nahitaez buru bat ekialdeko hizkeretan

(68b) denez ekialdeko hizkerak bereizten dituen ezaugarria, honek lotua egon behar du *omenen* kokapen librearekin. Lotura hori (69)ren bitartez zehazten dugu:

- (69) *Omen* buru bat ez den kasuetan, bere kokapena perpaus egitura librea da, baldintza batzuen barnean

¹⁷ Ekialdeko hiztun anitzek (65a-b) onartzen dituzte, baina ez halabeharrez (64). Hitztun horientzat proposa daiteke *omen* Sintagma Ebidentzialaren burua dela.

4.3. *Omen* izena eta *omen* ebidentziala

(68)ko diferentzia, parametro gisa harturik, oso bitxia gertatzen da ikuspegi minimalistatik. Espezifikatzaile, adjunktua edo buru izatea ez da lexikoaren barnean uler daitekeen diferentzia mota bat, baizik eta baturiko egitura konplexuetarik erator daitezkeen ezaugarri erlazionalak (Chomsky 1995). Parametro gisa, beraz, (68a-b) ikuspegi minimalistan ezin integratua da. *Omenen* baitako bariazioa hala ere, beste bariazio mota batekin lot daitekeelakoan nago. *Omen* partikulak erabateko antza dauka *omen* izenarekin. Lehenak beste norbaiten esana adierazten badu, bigarrenak norbaiten edo zerbaiten izena sarri (eta ondo) aipatua dela markatzen du. Ez dirudi beraz burugabea pentsatzea biak elkarrekin lotuta egon daitezkeela.¹⁸ *Omen* partikula eta *omen* izenaren distribuzio geografikoak lotura hori bera adierazten dute, zeharka bada ere. *Orotariko Euskal Hiztegiak* ondoko zehaztasunak ematen ditu *omenen* distribuzioari buruz: (i) *omen* partikula ekialdeko eta erdialdeko hizkeretara mugatua da, mendebaldekoek *ei* erabiltzen dutelarik partikula eginkizunetan; (ii) izen gisa, askoz ere erabiliagoa da ifar ekialdeko hizkeretan mugaz bestaldekoetan baino, XIX. mendera arte eta Ubbillosen kasua alde batera utzita, *Orotariko Euskal Hiztegiak* dioenaren arabera.

Ondoko taularen bitartez eman daitezke distribuzio horren nondik-norako larrienak:¹⁹

(70)	MENDEBALDEA	ERDIALDEA	EKIALDEA
IZENA	—	% Omen	Omen
PARTIKULA	—	Omen	Omen

Taulak gutienez jeneralizazio bat egiteko balio digu: *omen* partikula ez dagoen lekuan ez dago *omen* izenik ere (mendebaldea). Datu hori bat dator partikula eta izena lotuta egon daitezkeen ustearekin.

Orotariko Euskal Hiztegiak hala ere hori baino argibide gehiago emateko moduan da. *Omen* izena ‘izen ona’ adiera ez, baizik eta ‘entzunaz jakina dena’ adiera duenean, ekialdeko hizkeretan da bakarrik posible, hiztegiak erakusten dituen lekukotasunen arabera. *Omen* ‘rumor, fama, opinió extendida’ azpisarreran *SP Arch*, *H* eta *VocB* erreferentziak agertzen dira,²⁰ guztiak ere ekialdekoak, zentzu zabalean. Xalbadorren ondoko etsenplua ematen dugu adibide gisa:

(71) Entzun duzue engoitik/ ixtripu horren omena

Beste horrenbeste gertatzen da *omen* izenetik eratorritako adizlagun funtzioko beste formekin. *Orotariko Hiztegiak* honakoak jasotzen ditu:

- (72) a. *Omenez* ‘par oui-dire’ (Lhanderen hiztegitik; harek Foix eta S markatzen du, gehi Hiribarrenen etsenplu bat)
 b. *Omenka* ‘par oui-dire; por referencias’ (L, BN apud Azkue; Dv). Badira Zaitegiren eta Orixeren etsenplu bana, erregistro ikasikotzat joko ditugunak.
 c. *Omenamen* ‘Rumor’ (*Herria* aldizkaritik, etsenplurik gabe)

¹⁸ Aikhenvaldek berak (2004: 284) jasotzen du antzekotasun hau, Jacobsen (1986) aipatuz.

¹⁹ Proporzio zeinuaren bitartez, *omen* izenaren erabilera urria adierazten dut.

²⁰ Silvain Pouvreau, Archu, Harrieten hiztegia eta *Voces Baztanesas* erreferentziak dira.

(79) [_{BanS} [_{IS} Omen] Ban⁰ ([_{IS} Omen]])

(79), bere xumean, kategoria konplexu bat da, espezifikatzaile edo adjunktua gisa funtziona dezakeena. Egitura hori da perpausaren gune desberdinetan txertatzen dena. (79)ko egiturak berak ebidentzialtasuna markatzen du, *omenen* esanahi lexikoaren ondorioz. Izenaren eta partikularen arteko harreman hori ondoko taularen birtartez irudika dezakegu:

(80)

	ERDIALDEA	EKIALDEA
GERTAKARI-IZENA	—	+
ESPEZIFIKATZAILEA/ADJUNKTUA	—	+

Esan-entzunezko ebidentzia markatzen duen kategoria konplexu horrek ebidentzialtasunarentzat lekua egin dezaketen proiektio guztietan ager daiteke. Proiektio horiek, gogora dezagun hemen, ondokoak dira:

(81) a. [_{ModS} omen [_{Mod} ditaike [_{AS...}]] c. [_{InfS} lag [_{PolS} omen Pol⁰ [_{AS ...}]]]
 b. [_{KompS} omen [...] Komp⁰] d. [_{EbS} omen Eb⁰ [_{InfS} ...]]

(81)eko zerrendak jasotzen duen distribuzio sintaktikoa, bere aldetik, honela uler daiteke:

(82) Emazu *omen* proposizioa argumentu gisa hartzen duten operadoreen eremuan

Polaritatea, zeharkako diskurtsua eta modalitate ebidentzuala, operadore sail horren azpikasu naturalak dira, Sintagma Ebidentzuala bera bezala. Proiektio funtzional horiek esan-entzunezko ebidentzia lexikoki markatzen duen espezifikatzaile bat har dezakete, eta horretan da *omenen* kokapen librearen funtsa.

Erdialdean, *omen* izena izen abstraktu bat da, 'fama' adierazten duena, ez esanari loturiko gertakari bat, eta horrenbestez, ez dago zuzenean loturik ebidentzialitate adierazten duen *omen* partikularekin. Hori horrela denez, ebidentzialitatea markatzeko bide hori ez da posible. Erdialdeko *omen* partikula beraz, buru-mailako elementu baten gisa hartuko dugu. Ekialdeko hizkeren analisiari segitzen badiogu, hipotesirik sinpleena buru ebidentzial gisa hartzea da:

(83) [_{EbS} omen [_{InfS} ...]]

Ikusiko dugun bezala, ordea, erdialdeko eta ekialdeko hizkeren arteko zenbait diferentziak bestelako tratamendu bat eskatzen dute erdialdeko *omentzat*. Hau, hurrengo atalaren zeregin da.

5. Erdialdeko *omen* interpretazioaren aldetik

Ekialdeko eta erdialdeko *omenen* erabilera bereizten dituzten propietateen artean badira *omenen* interpretazioari dagozkionak, sarrera atalean ikusi dugun bezala. Azterbide aski hedatu baten arabera, ebidentzialitatea modalitate klase bat bezala sailkatzen ahal da hizkuntza askotan. Zehazkiago, modalitate epistemikoaren azpikasu gisa: ikus Garrett (2000), Izvorski (1997), Kratzer (1991), Palmer, (2001). Ikusiko dugu-

nez, badira arrazoiak pentsatzeko erdialdeko *omen*, ekialdeko *omen* ez bezala, modalitate epistemikoaren barnean ulertu behar dela.²²

Modalitate epistemikoa adierazten duten esapideak (azpiko) proposizio baten ger-tagarritasuna markatzen dute ebidentzia edo informazio izari batekiko. *Behar*-en ondoko erabilera epistemikoa da, esate baterako:

(84) Jonek ailegatua behar du (honezkero)

(84)k adierazten duena da daukagun informazioaren arabera, eta honelako joan-entorriek dituzten ohiko baldintzak betetzen direla, Jon ailegatua dela mintzatzen naizen momentuan. Jon ailegatu dela esateko baliatzen dudana ebidentzia inferentziaz eskuratua dut, abiaburuko zenbait datu aintzat hartuta. Modalitateari dagozkion osagaiak ez dira ordea baliatzen dugun informazioarekin bukatzen. Informazio klasea berbera da (85)en, esate baterako:

(85) Jon etxean egon liteke honezkero

Erabiltzen dudana informazio klasea berbera den arren, (85)ek ez du (84)k adinako baieztapen sendoa egiten: litekeenari buruz ari da, ez izan behar duenari buruz. Aldatzen dena zenbaketa indarra da. Zenbaketa hori, gauzak nola izan litezkeen eta hura deskribatzen duten egoeren gainekoa da. Gauzak izan daitezkeen modu horiei *mundu posibleak* deitzen zaie (Lewisengandik datorren deitura).

Esapide modalen bi ezaugarri horiek: baieztapena oinarritzeko erabiltzen dugun informazio klasea, eta modu adierazpidearen ahalmen kuantifikazionala —mundu posibleak eskuragarritasun erlazio baten arabera ordenatzen dituen funtzio batekin batera—, modalitatearen semantikaren funtsa osatzen dute (Kratzer 1991). Oinarritzeko ideia da modalak mundu posibleen gaineko zenbatzaileak direla. Mundu posible horien multzoa, informazio klase baten arabera mugatua da beti. Informazio klase horiek modalitate desberdinak finkatzen dituzte. Hona hemen *behar* modu aditza hartuaz sortzen diren batzuk:

- (86) a. *Aterki busti horiek ikusita*, kanpoan eguraldi kaxkarra behar du
(epistemikoa)
b. *Ospitaleko arauak tarteko*, bisitariek 6:00etarako kanpoan behar dute
(deontikoa)
c. *Nire sudurraren egoera den bezalakoa delarik*, zintz egin behar dut
(zirkunstanziala)

Modalitate epistemikoan gelditzen bagara, osagai desberdinak era honetara formula daitezke (von Fintel eta Gillies 2006: 5):

- (87) Behar (epistemikoa)
i. *Behar* (B) (φ)
ii. *Behar* (B) (φ) egia da *w*-n baldin eta baldin bakarrik φ egia bada B-eskuragarria den mundu guztietan

²² Hau da Jendraschek-ek proposatzen duena *omementzat* oro har (2003: 191-193), hizkera arteko diferentziak aintzat hartu gabe.

- iii. B: *solasaldiaren backgrounda* —teknikoki, funtzio bat munduetatik proposizio multzoetara— ((72)n letra etzanean datorrena, eta *oinarri modal* gisa ere ezagutzen dena)
- iv. ϕ : baieztatzen den proposizioa

Kontua da, modalen semantika honek oso gertu uzten gaituela ebidentzialetatik. Modal batzuek hertsidurak ezartzen dituzte aintzat hartua izan daitekeen informazio klasearen inguruan. Ingeleseko *might* modalak esate baterako, ez dezake irakurketa deontikorik izan, eta *can* modu adizkiak bere aldetik, ezin du epistemikoki interpretatua izan (ikus Papafragou 2000). Hori horrela delarik, ez al genezake imajina modal bat, background gisa baliatzen duen informazio klasea ebidentzialen moduan mugatua duena? Hau da Izvorskik (1997) bulgarierako ebidentzialetarako proposatzen duena. Bulgarierako egitura ebidentzialak modu esapideak dira, zeinetan B aldagaia besteez esandakoak edo hitzunik inferitutakoak mugatzen duen. Har, esate baterako, ondoko bulgarierako etsenplua (88) (Izvorski 1997: 222). Izvorskiren arabera, perfektua anbigua da aspektuzko irakurketa burutu baten edo irakurketa ebidentzial baten artean:

- (88) Az sám došal
 Ni izan-1sg.orain etorri-partizipioa
 ‘Etorri naiz’ / ‘Etorri behar izan dut’

Izvorskiren arabera, bigarren irakurketa horretan, bulgarierako perfektua balio unibertsaleko aditz modal epistemiko bat da. Kontua da, perfektu horrek ez duela zernahi adizki modal epistemiko ordezkatzeko: perfektuak halaber baina baino zerbait gehiago adierazten du. Ikus hartara ondoko kontrastea:

- (89) Jakinik Jonek zenbateraino maite duen ardoa,
 a. toy trybvada e izpil vsičkoto vino učera
 berak behar izan edan dena ardo atzo
 ‘Ardo guztia edan behar izan du’
 b. #toy izpil vsičkoto vino učera
 berak edan-perfektua dena ardo atzo
 ‘Itxura batean ardo gustia edan zuen atzo’

Aditz modal epistemiko arrunta (89a) ez bezala, ebidentzial balioko perfektua egokia da bakarrik inguruan Jonek edan izanaren ageriko arrastoak badira. Izvorskiren azterketak perfektua aditz modal epistemiko baten gisa hartzen du, baina presuposizio ebidentzial bat erantsiaz, zeinaren arabera adierazten den proposizioa ikusizko informazioan oinarritua izan behar duen. Azterketa hori honela formula daiteke:

- (90) Baieztapena: *p*, hitzunaren ezagutza egoeraren arabera
 Presuposizioa: hitzunik ikusizko zeharbidezko ebidentzia dauka *p*-rako

Azterbide honetan, oinarri modala presuposizio horrek murrizten du.

Ebidentzialak modu adierazpideak badira gauza bat espero dugu: ez dira egokiak izango hitzuna ziur badago *p* ez dela egiazkoa. Hau honela da modalaren bitartez hitzuna *p* posiblea edo baitezpadakoa dela esaten ari delako:

- (91) a. #It may/must be raining, but it is not raining (Faller 2002: 191)
 b. #Jonek etxean behar du honez gero, baina ez dago etxean

Erdialdeko euskaran antzeko efektuak aurkitzen ditugu *omenekin*:²³

- (92) a. Jonex petrikilo titulua lortu OMEN du, #baina ez du lortu
 b. Jonex ez OMEN du petrikilo titulua lortu, #baina lortu du

Aldi berean, *omen* modalitate epistemikoa adierazten duen buru sintaktiko bat bada, espero dugu modalitate epistemikoa adierazten duen beste buru batekin ez bateragarri izatea. Konpara ondokoak:

- (93) a. *Ikusita zein nekatuta nabilen, nire apetitu falta etabar*, gaixo egon behar dut
 (epistemikoa)
 b. #Gaixo egon behar omen dut (epistemikoa)
 c. Diotenez, *ikusita zein nekatuta nabilen, nire apetitu falta etabar*, gaixo egon behar dut

Erdialdean ezinezkoak edo bitxiak gertatzen diren segida horiek arruntean ematen ahal dituzte ekialdeko hiztunek:

- (94) a. Eri izan behar omen dut
 b. Jonex petrikilo titulua eskuratu omen du, baina ez du eskuratu.

Guztiarekin ere ez da ezinezkoa aurkitzea, baita ekialdean ere, zenbait kasu zeinetan *omen* partikulak modu inferentziazeko adiera hutsa baitu, eta horrenbestez modalitate epistemikoan sartzen den bete-betean. Ondokoa Elizalderen itzulpen batetik hartua da:

- (95) Ez dut ere sekulan ahanztiko zoin onak izan ziren niretzat bai Carmeseko bai Jondoni Pauloren serora maiteak. Saigoneko girichtinoek ere gogotik atchikiko omen ninduten segurki! (P. Dourisboure, *Bahnar deithu salbaiak*, Jean Elissalde itzulia, 1936)

Omen gordetzen duen perpausa, (95)eko testu zatian, agiantza bat da, hiztunak agertzen duen desio bat, Saigoneko giristinoek haren oroitzapena atxikiko ahal duten. Agiantza ez da esan-entzunezko zerbaiti buruzkoa, hiztunak ez baitu, hain zuzen ere, jendaki haien esanen edo iritzien inolako lekukotasunik. Kontestu honetan, *omenek* esanarekin zuzenki lotua ez den dudazko adierazpide bat baizik ez du ekartzten. Kasu hauetarako guztietarako, egokia ematen du modalitatearen barnean geldituko litzatekeen analisi bat. Analisi horretan, *omen* moduzko buru funtzional bat izango litzateke, presuposizio ebidentzial bat daukana:

- (96) [_{ModEpS} omen [_{InfS} ...]]

6. Sintesi modura

Artikulu honetan *omen* partikularen distribuzioa deskribatzen eta aztertzen saiatu gara, erdialde eta ekialdeko hizkeretan erakusten duen bariazioa aintzat hartuz. Bariazio horren azterketak hiru egitura desberdin erakutsian jartzen ditu: bata, erdialdeko

²³ Ez zaigu kontsultatu ditugun hiztun guztiekin gertatu. Horietarako, EbS analisia egokia da seguruenik.

hizkeretan bereziki ordezkaturia dena, zeinetan *omen* moduzko partikula bat den, sintaxi aldetik buru bat dena; beste bat, ekialdeko hizkerek bakarrik erakusten dutena, zeinetan *omen* esan-entzunezko ebidentzia adierazten duen elementu konplexu bat baita, perpausaren gune izendatu batzuetan ager daitekeena. Gune horiek ezaugarri semantiko komuna dute: guztiak ere proposizio bat argumentu gisa har dezaketen operadoreak lexikalizatzen dituzten kategoria funtzionalak dira, hala nola polaritatea, modua, edota zeharkako diskurtsuari ahalbidetzen dutenak. *Omen* partikulak azkenik, ebidentzialitatea izendatuki kodetzen duen proiektzio funtzional bat gauza dezake, edo horrelako proiektzio baten espezifikatzaile izan. Bariazioaren emaitza hauek esan-entzunezko ebidentzialitatearen ikuspegi jakin bat ematen digute: haren arabera, ebidentzialitatearen adierazpenak forma sintaktiko bat baino gehiago har dezake, modalitatearen adierazpenarekin nahas daitekeena kasu batzuetan, edo izenezko elementu konplexuen eta perpaus egituraren arteko harreman sintaktikoetarik erator daitekeena bestetan. Esan-entzunezko ebidentzialitate sintaktikoa beraz, baldintza batzuen pean bakarrik ematen ahal da, baina ez baitezpada, ikuspegi zurrunagoek nahiko luketen bezala, gune sintaktiko bakar baten bitartez. Alde horretatik euskarazko *omenen* baitako bariazioaren azterketak tipologiari eta sintaxi teoriari ekarpen bat ere egiten dio.

Aipamen bibliografikoak

a) *Corpusak*

Ereduzko Prosa Gaur

Orotariko Euskal Hiztegia

xx. Mendeko Euskararen Corpusa

Dourisboure, A. (1935) *Babnar deitu Salbaiak*. Baiona. [Jean Elissalde-ren itzulpena]

Sallaberry, E. (1972) *Ene sinestea*. Zarautz: Itxaropena.

b) *Bibliografia*

Aikhenvald, A., 2004, *Evidentiality*. Oxford: Oxford U. P.

Artiagoitia, X., 2000, *Hatsarreak eta Parametroak lantzen*. Vitoria-Gasteiz: Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea.

Bach, E., 1986, «The algebra of events», *Linguistics and Philosophy* 9-1:5-16.

Barbiers, S., 1995, *The syntax of interpretation*. Doktoradutza tesia. Holland Academic Graphics.

Borer, H., 2005, *Structuring sense. In name only*. Oxford: Oxford U. P.

Chomsky, N., 1995, *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press.

—, 2000, «Minimalist inquiries», in R. Martin, D. Michaels & J. Uriagereka (arg.), *Step by step. Essays in Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Massachusetts, CA: MIT Press.

Cinque, G., 1999, *Adverbs and Functional Heads. A crosslinguistic Perspective*. Oxford Studies in Comparative Syntax. Oxford: Oxford U. P.

Davis, C. eta beste, 2007, «The Pragmatic value of evidentials», in M. Gibson & T. Friedmann (arg.), *Proceedings of SALT 17*. CLC Ithaca, NY: Publications, 71-88.

Dendale, P. & Tasmowski, L., 2001, «Introduction: Evidentiality and related notions», *Journal of Pragmatics* 33, 339-48.

- eta D. Collier, 2003, «Point de vue et évidentialité», *Cahiers de Praxématique* 41: 105-130.
- Ducrot, O., 1984, *Le dire et le dit*. Paris: Les éditions de Minuit.
- Duguine, M. eta A. Irurtzun, 2008, «Ohar batzuk nafar-lapurterazko galdera eta galdegai indartuez», in X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagaren Omenez. ASJU-ren Gehigarriak*, LI. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea, 195-209.
- Elordieta, A., 2001, *Verb Movement and Constituent permutation in Basque*. Doktorego tesia, Leideneko Unibertsitatea. Leiden: LOT dissertation series.
- Elordieta, G., 1997, *Morphosyntactic Feature Chains and Morphological Domains*. Doktorego tesia, University of Southern California.
- , 2007, «Segmental Phonology and Syntactic Structure», in G. Ramchand eta C. Reiss (arg.), *The Oxford Handbook of Linguistic Interfaces*. Oxford: Oxford U. P., 125-178.
- Ettxepare, R. & J. Ortiz de Urbina, 2003, «Focus and Wh-movement in Basque». In J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*. Berlin: Mouton de Gruyter, 459-515.
- Euskaltzaindia, 1987, *Euskal Gramatika Lehen Urratsak II*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1993, *Euskal Gramatika Laburra*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Faller, M., 2002, *Semantics and Pragmatics of Evidentials in Cuzco Quechua*. Unpublished doctoral dissertation. Stanford.
- Garrett, E., 2000, *Evidentiality and Assertion in Tibetan*. Unpublished doctoral dissertation. UCLA.
- Haddican, B., 2001, «Basque Functional Heads», *Linguistics in the Big Apple Working Papers in Linguistics*. New York: CUNY.
- , 2004, «Sentence polarity and word order in Basque», *The Linguistic Review* 21-2:87-124.
- , 2008, «Euskal perpausaren Espez-Buru-Osagarri hurrenkeraren aldeko argudio batzuk». In X. Artiagoitia eta A. Elordieta (arg.), *Antisimetriaren Hipotesia vs. Buru Parametroa. Euskararen Hitz Hurrenkera ezbaian*. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Izvorski, R., 1997, «The present perfect as an epistemic modal», in A. Lawson eta E. Cho (arg.), *Proceedings of SALT 7*. Stanford: CSLI Publications.
- Jendraschek, G., 2003, *Les notions de la modalité en basque*. Doktorego tesia, Tolosako Unibertsitatea.
- Johanson, L. eta B. Utas (arg.), 2000, *Evidentials. Turkic, Iranian and neighboring languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kayne, R., 1975, *French Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Kratzer, A., 1991, «Modality», in A. von Stechow & D. Wunderlich (arg.), *Semantics. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin: Mouton de Gruyter, 639-650.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax. On the Nature of Functional Categories and Projections*. Doktorego tesia, MIT.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido*. Salamanca.
- Marit, J., 2002, *Syntactic Heads and Word Formation*. Oxford Studies in Comparative Syntax. Oxford: Oxford U. P.
- Papafragou, A., 2000, *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatic Interface*. Amsterdam eta New York: Elsevier Science.
- Palmer, F. R., 2001, *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Pollock, J. Y., 1989, «Verb movement, Universal Grammar and the structure of IP», *LI* 20: 365-424.

- Potts, C., 2005, *The logic of conventional implicatures*. Oxford: Oxford U. P.
- Schenner, M. (agertzekoa), «Semantics of Evidentials: German reportative modals». CONSOLE XVI-ko agirietan.
- Squartini, M., 2004, «Disentangling evidentiality and epistemic modality in Romance», *Lingua* 114-7: 873-895.
- Uriagereka, J., 1999, «Minimal restrictions on Basque movements», *NLLT* 17-2: 403-444.
- Van Eys, J., 1873, *Dictionnaire Basque-Français*. Paris eta Londres.
- Vicente, L., 2007, *The Syntax of Heads and Phrases. A Study of verb Phrase Fronting*. Dokto-rego tesia. Leideneko Unibertsitatea. Leiden: LOT dissertation series.
- Von Stechow, K. & J. Gillies, 2006, «Epistemic modality for dummies», eskuizkribua, MIT eta University of Michigan.
- Zanuttini, R., 1997, *Negation and Clausal Structure. A Comparative Study of Romance Languages*. Oxford: Oxford U. P.
- Zubeldia, L., 2008, «Omenek esan nahi omen duenaz», *Gogoa* VII-2: 237-269.